

Dávid Ferenc művészettörténész tiszteletére 85 magyar és osztrák szerző írt tanulmányt, amelyek az ünnepelt kutatási témáihoz kapcsolódnak és azoknak megfelelően sokoldalúak. A középkori magyarországi városfejlődés kérdéseitől Lajta Béla, illetve Dávid Károly építésztéig terjed a skála; a Nyugat-Dunántúltól pedig a nagyszebeni Brukenthal-palotáig. A források feltárását a helyszíni kutatás eredményeivel egyesítő építéstörténeti esettanulmányok sora mellett ikonográfiai, stílustörténeti, illetve historiográfiai megközelítésű írásokat is olvashatunk. Sopron, Kőszeg, Túrje, Magyarbél, Buda, Pest és Eszterháza – csupán néhány a minden bizonnyal alapvetőnek bizonyuló feldolgozások sorából.

ISBN 978 963 303 044 8

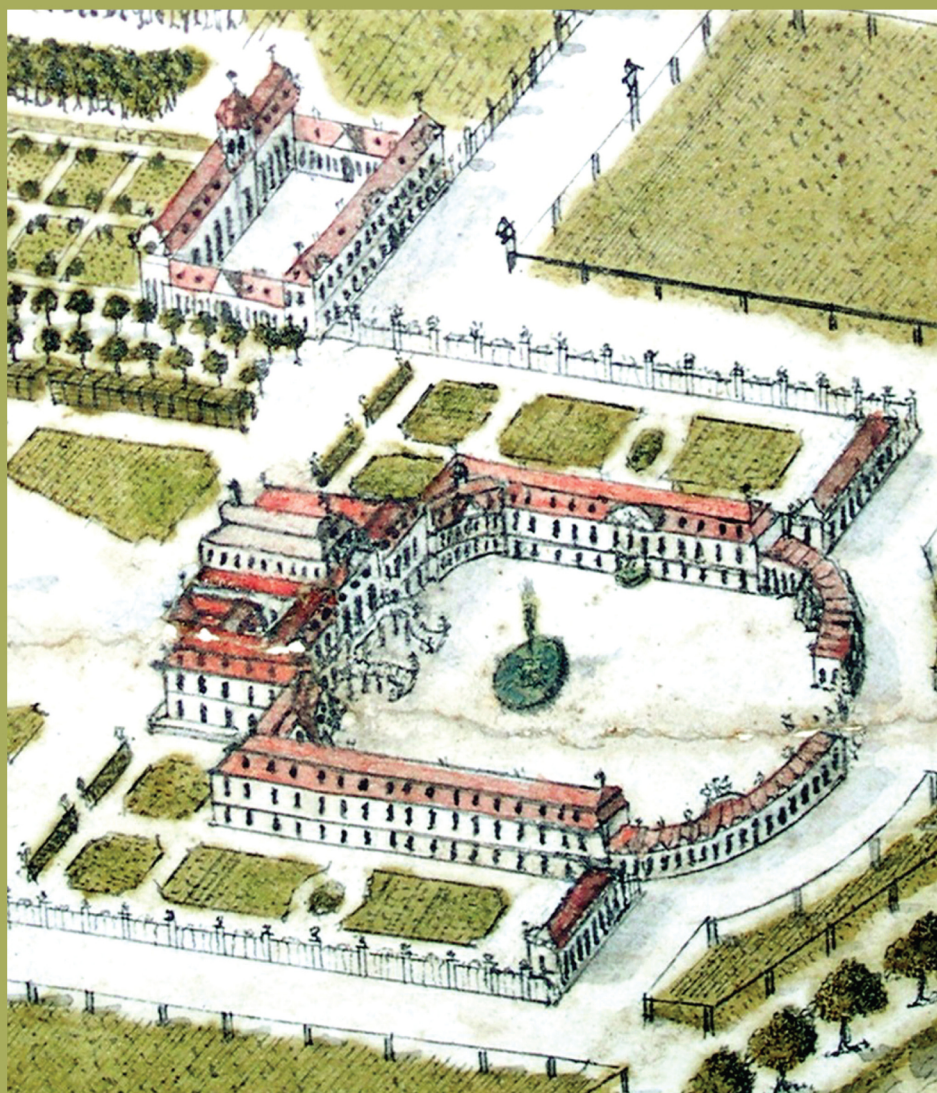

9 789633 030448

Kő kövön Stein auf Stein

Dávid Ferenc 73. születésnapjára

Festschrift für Ferenc Dávid

Kő kövön Stein auf Stein

Dávid Ferenc 73. születésnapjára

Festschrift für Ferenc Dávid

II.

Szerkesztette
Herausgegeben von

Szentesi Edit
Mentényi Klára
Simon Anna

Olvasószerkesztő
Redaktion

Dávid Anna
Naményi Mária

Német szövegek
Deutsche Texte

Bubryák Orsolya
Ujvári Péter
és a szerzők / und die Verfasser

A német szövegeket gondozta
Lektorat der deutschen Texte

Stefan Körner
Margit Kopp

VINCE KIADÓ
2013

A könyv megjelenését támogatta:

Die Publikation wurde gefördert von:

Budapest Bank Budapestért Alapítvány

Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti
Kutatóintézet

dr. Dávid Anna és családja

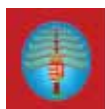
Esterházy
Privatstiftung

Esterházy Privatstiftung

HILD-YBL ALAPÍTVÁNY

Hild-Ybl Alapítvány az Építészettörténet Kutatására

Nemzeti
Kulturális
Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata

Soproni Múzeum Alapítvány

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

Szépművészeti Múzeum

Magyar Építészeti Múzeum

Kézirataikat a szerzők 2009 ősze és 2010 tavasza között zárták le.

Az intézmények és gyűjtemények 2010-ben használt nevükön szerepelnek a kötetben.

Segítségéért fogadja köszönetünket:

Unser besonderer Dank gilt für ihre Hilfe:

Andó Géza, Arnóti Zsuzsanna, Bakó Zsuzsanna Ildikó, Bálint Ágnes, Balog Zoltán, Balogh Ágnes,
Baranya András, Bardoly István, Basilides Alíz, Bicskei Éva, Bolodár Zoltán, Bor Ferenc, Branczik Márta,
dr. Dávid Anna, Hermann Fabini, Faragó János, Fazekas István, Fehér Marianna, Fekete J. Csaba,
Graeser Gizella, Gila Zsuzsanna, Heitler András, Gottfried Holzschuh, Gödölle Mátyás, Gyulai Éva,
Jeszeniczky Ildikó, Kardos Judit, Kárpáti János, Kévés György, Klaniczay Péter, Kovács Anikó, Kovács Zsófia,
Mayer László, Makky György, Mikusi Balázs, Mudrák Attila, Nagy Árpád Miklós, Nagyajtai Andor, Pazár Béla,
Polán Miklósné, Pálffy Géza, Schmidtné Bartakovics Mária, Smohay András, Fáryné Szalatnyay Judit,
Tábori András, Tirják András, Tirják László, Toronyi Zsuzsa, Viola Kristóf és Vargha Kálmán,
Frank-Thomas Ziegler

© Szerzők, 2013

© Vince Kiadó, 2013

German translation © Bubryák Orsolya, Ujvári Péter, 2013

ISBN 978 963 303 044 8

TARTALOMJEGYZÉK

Inhalt

II. KÖTET BAND 2

ESZTERHÁZA ESZTERHÁZA

Buzási Enikő:

- A herceg Esterházyak 18. századi ikonográfiájáról Johann Georg Bauer,
Johann Georg Weickert és Ignaz Unterberger műveinek meghatározásával. 11
Über die Ikonographie der Fürsten Esterházy im 18. Jahrhundert mit Bestimmung der Werke Johann Georg Bauers,
Johann Georg Weickerts und Ignaz Unterbergers

Stefan Körner:

- „*Evviva il nostro Prencce, che il mondo fa stupir!*” Esterházy I. Miklós követsége II. József 1764. évi
frankfurti koronázásán: szertartásrend, ünnepségek, műtárgyvásárlások. 25
„*Evviva il nostro Prencce, che il mondo fa stupir!*” Die Krönungsbotschaft Nikolaus’ I. Esterházy im Jahr 1764: Zeremoniell,
Festlichkeiten, Kunstkäufe

Felix Tobler:

- Weite Fuhren nach Süttör. Materialtransporte für den Bau des Schlosses Eszterháza aus den
burgenländisch-westungarischen Herrschaften des fürstlichen Majorates 1763–1765. 53
Hosszú fuvarok Süttörre. Építőanyag-szállítás az eszterházai kastély építéséhez a hercegi hitbizomány nyugat-magyarországi
uradalmából 1763 és 1765 között

Galavics Géza:

- Eszterháza 18. századi kertje 63
Der Garten von Eszterháza im 18. Jahrhundert

Alföldy Gábor:

- Eszterháza kamarakertjei. Adatok és megfigyelések 85
Die Kammergärten in Eszterháza (Fertőd). Daten und Bemerkungen

Dávid Ferenc:

- Adatok az eszterházai bábszínházról 107
Das Marionettentheater zu Eszterháza

<i>Koppány András – Thúry László:</i>	
A fertődi bábszínház régészeti módszerű kutatása	117
Archäologische Untersuchungen im Marionettentheater zu Fertőd	
<i>Bartos György:</i>	
Eszterházi Bagatelle-ek	129
Die Bagatelle von Eszterháza	
<i>Velladics Márta:</i>	
Apró, ámde érdekes adatok és Eszterháza.	139
Kleine, jedoch interessante Daten – und Eszterháza	
<i>Somfai László:</i>	
Joseph Haydn és közönsége	149
Joseph Haydn und sein Publikum	
<i>Malina János:</i>	
Az <i>Armida</i> díszletei Eszterházán. Első lépések az eszterházai színpadtechnika terra incognitáján Staud Géza és Dávid Ferenc útravalójával	155
Die Bühnendekoration von Haydns <i>Armida</i> zu Eszterháza. Erste Schritte auf einer <i>terra incognita</i>	
<i>Szentesi Edit:</i>	
Eszterháza 18. századi leírásai	165
Eszterháza in der zeitgenössischen Öffentlichkeit	
<i>Rostás Péter:</i>	
„Was ihn Euch widrig macht, macht mir ihn wert!“ A fertődi Esterházy-kastély restaurálása és enteriőrjeinek reprodukciói Budapesten és Bécsben a 19. század végén	231
„Was ihn Euch widrig macht, macht mir ihn wert!“ Die Restaurierung von Schloss Esterházy in Fertőd und die Reproduktionen seiner Interieurs in Budapest und Wien im ausgehenden 19. Jahrhundert	
<i>Granasztóiné Györffy Katalin:</i>	
Udvari élet Eszterházán Esterházy Fényes Miklós korában. Szépirodalmi rekonstrukció Dušan Šimko <i>Esterházy lakája</i> című regényében	247
Hofleben in Eszterháza in der Zeit Nikolaus Esterházy's des Prachtliebenden. Eine literarische Rekonstruktion in Dušan Šimkos Roman <i>Esterházy's Lakai</i>	

PESTI ÉPÍTÉSZEK – BUDAPEST ÉPÍTÉSZETE

ARCHITEKTEN VON PEST – ARCHITEKTUR VON BUDAPEST

<i>Farbaky Péter:</i>	
A pesti központi szeminárium épülete. Franz Anton Hillebrandt műve	263
Das Generalseminarium in Pest. Ein Bauwerk Franz Anton Hillebrandts	
<i>Komárik Dénes:</i>	
A magyarországi romantikus építészet barokkos-rokokós változata	273
Eine Variante der romantischen Architektur in Ungarn: Barock-Rokoko	
<i>Sisa József:</i>	
A beodrai Karátsonyi-kastélyok és Pán József.	287
Die Karátsonyi-Schlösser in Beodra und der Architekt József Pán	

Rozsnyai József:

- A magyarországi historizmus építészeti alkotásainak előképeiről, különös tekintettel
neobarokk építészetünk stíluskapcsolataira303
Über die Vorbilder von Bauwerken des Historismus in Ungarn und zwar besonders die der Neobarockarchitektur

Gál Tibor:

- A budai királyi palota egykori reprezentatív térsora – az első emeleti helyiségekről
készült enteriőrfotók azonosítása323
Die ehemaligen Innenräume im ersten Stock des Königpalastes von Buda – Lokalisieren der alten Fotoaufnahmen

Hadik András:

- Osztárak és német vonatkozások Sándy Gyula memoárjában349
Der Architekt Gyula Sándy über die deutsch-österreichische zeitgenössische Architektur

Juan Cabello:

- Möller István Vaján361
Der Architekt István Möller und das Renaissanceschloss zu Vaja

Vadas Ferenc †:

- Siklótervek a Gellérthegyre371
Gleitbahnentwürfe für den Budaer Gellértberg

Papp Gábor György:

- Az Akadémia Károly körúti bérpalotája387
Das Zinspalais der Akademie der Wissenschaften am Károly-Ring in Budapest

JUDAICA

JUDAICA

Komoróczy Géza:

- Hágár, Jeruzsálem, kibbucok405
Hagar, Jerusalem, Kibbutzim

Söptei Imre:

- A kőszegi zsinagóga telkén álló házak építésének és tulajdonlásának története421
Die Besitz- und Baugeschichte des Grundstücks von der Synagoge zu Kőszeg (Güns)

B. Benkhard Lilla:

- A kőszegi zsinagóga melléképületeinek kutatása435
Die Erforschung der Nebengebäude der Synagoge zu Kőszeg (Güns)

Balázs Edit:

- Szombathely első zsinagógája451
Die erste Synagoge in Szombathely (Steinamanger)

Ivicsics Péter:

- A sárvári zsinagóga Jánosházán461
Die Synagoge von Sárvár – in Jánosháza

Wirth Péter:

- Kővágóörs zsidó emlékei475
Jüdische Denkmale in Kővágóörs

Szegő György:

- Lajta Béla és a Zsolnay-kerámia. A Schmidl-család sírboltja a pesti zsidó temetőben495
Béla Lajta und die Zsolnay-Majolika: Das Grabgewölbe der Familie Schmidl im Jüdischen Friedhof zu Pest

Csáki Tamás:

- Lajta Béla tervei a budapesti zsidó gimnáziumhoz.505
Béla Lajtas Pläne zum Jüdischen Gymnasium in Budapest

Klein, Rudolf:

- Jüdische Denkweise, Erfahrung und Verhaltensweise in der Architektur
in der spät- und nachmodernen Zeit.527
Zsidó gondolkodás, tapasztalat és attitűd a késő- és posztmodern kor építészetében

RENEZÁNSZ ÉS FELVILÁGOSODÁS

RENAISSANCE UND AUFKLÄRUNG

Eörsi Anna:

- Falkutatás Isabella d'Este studiólójában. A *mater virtutum* rejtélye555
„Mauerforschung“ im Studiolo der Isabella d'Este. Das Rätsel der *mater virtutum*

Mikó Árpád:

- A Corvinusok Budán. Római nevek a művészet játéktérében565
Corvini in Buda (Ofen). Römische Namen im Spielfeld der Kunst

Bodnár Szilvia:

- Újonnan előkerült üveglablakok a nürnbergi Hirschvogel-műhelyből575
Neu aufgetauchte Glasgemälde aus der Nürnberger Hirschvogel-Werkstatt

Gerszi Teréz:

- Hans Bol német művészeti kapcsolatai583
Hans Bols deutsche künstlerische Verbindungen

Szabolcsi Hedvig:

- Egy szabadkőműves „bijou”591
Ein „Freimaurerbijou”

Czére Andrea:

- Goya és Diderot597
Goya und Diderot

Ujvári Péter:

- Emlék márványból és módszertanból. Goethe és Meyer esete David d'Angers-val, II.605
Goethe und Meyer von und über David d'Angers, II. Ein Denkmal von Marmor und Methode

- Rövidítésjegyzék625
Abkürzungsverzeichnis

A BEODRAI KARÁTSONYI-KASTÉLYOK ÉS PÁN JÓZSEF

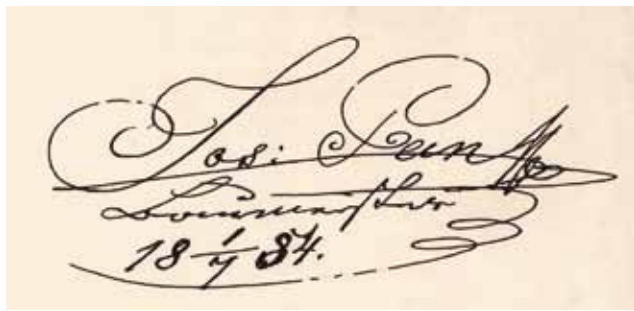
A magyarországi klasszicista kastélyok közül elsősorban a nagy dunántúli kastélyépületek állnak a figyelem központjában, rajtuk kívül leginkább néhány hasonló Pest környéki és felvidéki épületet tart számon a kutatás. Kevésbé ismertek a történelmi Magyarország délkeleti vidékén emelt társaik, holott itt is több figyelemre méltó klasszicista kastély épült a 19. század első felében. Kiemelkedik közülük a beodrai két Karátsonyi-kastély, melyek a maguk nemében az ország legjelesebb emlékei közé tartoznak. Ezeket nagyra értékelték a 19. és 20. század fordulóján, és a kutatók még az 1930–1940-es években is számon tartották őket, mára azonban a feledés homálya borult rájuk.¹ Az emlékezetből való eltűnésükben nyilván szerepet játszott Budapestről való viszonylag nagy távolságuk, valamint az a tény, hogy az első világháborút követően a határon túlra kerültek. (Jelenleg Beodra a vele érintkező Karlovával alkot egy települést Szerbiában, Novo Miloševo néven.) A helyzet kialakulásához alighanem hozzájárult, hogy az egyik épület, a Karátsonyi Lajos által emelt kastély, fizikailag is eltűnt a föld színéről.²

A két kastély építéséről alig néhány adat áll rendelkezésre, és azokban is sok a bizonytalanság. Sajnálatos módon a részletes adatolást lehetetlenné teszi, hogy a Karátsonyi család levéltára, illetve annak zöme 1945-ben elpusztult a Magyar Országos Levéltárban.³ A következőkben megpróbáljuk felidézni az építetők, megkíséreljük áttekinteni az épületekre vonatkozó szórványos információkat, értelmezni stílusjegyeiket, s mindezek alapján igyekszünk következtetéseket levonni tervezőjük személyére nézve is.

A KARÁTSONYIAK ÉS PÁN JÓZSEF

Beodra a valamikori Torontál vármegyében, Törökbecse és Nagykikinda városok között található, tehát a

Bánság területén, amely hosszú török megszállás, majd katonai, illetve kamarai igazgatás után 1779-ben tagozódott vissza a magyar megyerendszerbe. A spontán népmozgás és a szervezett telepítés folytán a falu vegyes – magyar, német, szerb – lakossággal rendelkezett, utcáit a régióban szokásos sakktábla-rendszerben alakították ki. A település 1805-ben nyerte el a mezővárosi rangot. Beodra még a 18. század végén került a Karátsonyi család tulajdonába: az aradi lakosként számon tartott Karátsonyi Bogdán (Deodat) az 1781-es bécsi árverésen vette meg a beodrai uradalmat 103 000 forintért.⁴ Az örmény származású familia korábban Moldvában lakott – eredeti nevük Krecsunián volt –, de egyik tagja az erdélyi fejedelmek belső embere és szállítója lett.⁵ A nemességet a család egyes források szerint az erdélyi fejedelemtől kapta, más helyen az olvasható, hogy 1718-ban, Erdélybe történt 1716-os áttelepülésük után szerezték meg.⁶ 1749-ben Mária Terézia Karátsonyi Kristóf szamosújvári polgárnak és városi tanácsosnak, valamint fivéreinek új nemeslevelet és címert adományozott, majd Karátsonyi Bogdán birtokvásárlása nyomán a család a „beodrai” előnevet vette fel. Bogdán egyik fiának, Kristófnak I. Ferenc állítólag még a grófi címet is felajánlotta, de ő e helyett inkább királyi birtokadományt kért. A Bogdán után két ágra szakadt, és nemcsak Torontál, hanem Temes vármegyében is birtokokat szerző Karátsonyi család a termékeny bánsági földek jövedelméből tovább vagyonosodott, sőt idővel a megyei közéletben is aktív szerepet vállalt. Nagyszabású beodrai kastélyaik hű tükrei anyagi és társadalmi felemelkedésüknek. Az örmény szállítóból magyar nemessé és nagybirtokossá lett familia történetének csúcspontján Karátsonyi Guidó (1817–1885) 1859-ben osztrák birodalmi (1874-ben Magyarországra is kiterjesztett) grófi címet kapott, s immár az ország szívében, Budán emelt magának fényes palotát.

1. kép Pán József egyik szignója 1854-ben szignált tervlapon (BFL)

A szóban forgó beodrai kastélyok közül az egyiket az imént említett Guidó édesapja, Karátsonyi Lajos, a másikat harmadfokú unokatestvére, Karátsonyi László építtette. Nem gyakori, sőt tulajdonképpen egyedülálló, hogy egy településen két ilyen hatalmas kastély jöjjön létre lényegében egy időben, egymás társaságában. Nyilvánvaló, hogy a két gazdag rokon egymással szoros kapcsolatban, egyik a másikat utánozva, ha nem éppen vele rivalizálva emeltette reprezentatív otthonát. Kettejük közül Karátsonyi László (1806–1869) futott be jelentősebb közéleti pályát.⁷ Ő 1836-ban Torontál megye másod-, 1845-ben első alispánja lett, majd 1848-ban a megye főispáni hivatalát nyerte el. Karátsonyi Lajos (1793–1857) több megyében mindössze táblabíróként működött, de három uradalom: a beodrai, a bánlaki és a toplai fölött rendelkezett.⁸ Ezenkívül rokonával szemben az arisztokráciából nősült, Starhemberg Mária Lujza (biro-

dalmi) grófnőt véve feleségül, és fia, Guidó saját jogon lett gróf.

Karátsonyi László kastélyának építéséről két, lényegében egy időből és valószínűleg egyazon tollból származó, tartalmilag is egyező írás ad felvilágosítást. Az egyik a magyarországi kastélyok és kastélyélet bemutatására specializálódott *Magyarország és a Nagyvilág* 1899. szeptember 30-i számában szerepel, és a következőképpen emlékezik meg az épületről: „Aránylag még nem régi épület. Wied József pesti építész tervei szerint 1840-ben kezdték építeni és csak 1846-ban készült el. A kastélyt Karátsonyi László, a főispán építtette, kinek Beodra kedvenc tartózkodási helye volt.”⁹ A vonatkozó cikket szerző nem jegyezi, a folyóirat a szerkesztőség tagjait sem tünteti fel. Könnyen lehetséges azonban, hogy gróf Vay Sándor, illetve tulajdonképpen gróf Vay Sarolta írta a beszámolót, aki a szóban forgó folyóirat jogfolytonos, az 1900 decemberében bekövetkezett címváltással *Szalon Újság* néven megjelenő utódjának – Holló Tivadar felelős szerkesztősége mellett – egyetlen főmunkatársa volt. Ez az elszegényedett családból származó és leginkább újságírással foglalkozó arisztokrata hölgy írta – ugyancsak a szokásos „Gróf Vay Sándor” álnéven – annak a Klösz György fotóiból álló albumnak a bevezetőjét is, amely az 1900-as párizsi világkiállításon Magyarország kastélyait mutatta be. Itt a tárgyalt épületről a következőt mondja: „Nevezetesebb kastélya a délvidéknek Beodra Torontálmegyében, a Karátsonyiak ősi fészke. A kastély egyszerű, de nemes arányaival kelt figyelmet. Építését Karátsonyi László alispánja idején

2. kép Beodra, Karátsonyi László kastélya (Novo Miloševo, honismereti múzeum)

3. kép Beodra, Karátszonyi László kastélya, a portikusz emeleti része (a szerző felvétele, 2009)

1840-ben Wied József pesti építész tervei szerint kezdték meg, s 1846-ban fejezték be teljesen."¹⁰

Wied József pesti építészről nem tud a szakirodalom; ilyen nevű pesti építész – különösebb kockázat nélkül kijelenthetjük – nem létezett. 1840 körül kezdte meg azonban működését Pesten egy József keresztnévű fiatal építész, aki aztán az 1850-es években Karátszonyi Guidó budai palotáját is megtervezte: Pán József. Úgy véljük, valójában róla van szó a tárgyalt beodrai kastély esetében is, és az imént idézett beszámolóknak szereplő név félreolvasáson alapul. Amikor a századfordulón, a kastélyról írandó beszámolók miatt, felmerült az építész személyének kérdése, alighanem csak annyi élt a családi emlékezetben, hogy a két nemzedékkel korábban emelt épületet egy pesti építész tervezte. Feltehetőleg fennmaradt viszont a helyszínen, a család birtokában a kastély tervrajza, vagy valamilyen írott dokumentum, amelyet ez alkalomból szemügyre vettek, hogy a szignót kislabilázzák. A „József” („Jos.”) nem okozhatott problémát, a vezetéknev azonban igen. A századfordulóra Pán József személye már régen feledésbe merült: szakmai körökben is alig emlékeztek rá, laikusok pedig egé-

szen biztosan nem ismerték nevét. Nem tudván tehát, milyen nevet rejthet a szignó, csak a (gót) betűk egyenkénti azonosítása és azok összeolvasása maradt. Pán – aki működése első felében vezetéknévét még „Pan” formában használta – pesti terveinek többségét meglehetősen tisztán olvasható szignóval látta el. Azonban több olyan aláírása is ismert, ahol a betűk némileg összekuszálódnak. Egy ilyen fajta szignónál az utolsó betű után következő többszörös hurok könnyen értelmezhető „d”-nek. Az előtte lévő „n” a német gót betűs kézírásban a latin „e” betűnek felel meg, és ha az ez előtt lévő „a” szét van húzva – mint ahogy ilyenre van példa Pán szignói között (**1. kép**) –, akkor annak második tagja „i”-t formál, míg az első egy kampószerű lendületes indulással kombinált „P”-vel együtt az avatatlan szemnek akár „W”-nek is tűnhet. Feltételezésünk szerint ily módon történhetett meg, hogy a „Pan” szignó végül a késői Karátszonyi családtag vagy épp a Beodrára látogató Vay Sarolta olvasatában „Wied” lett.

Az imént előadott, némileg bizonytalan lábakon álló feltevés kapcsán érdemes felidézni Pán pályafutását, különös tekintettel kezdő éveire.¹¹ Pán József

4. kép Beodra, Karátsonyi László kastélya, lunetta
(a szerző felvétele, 2009)

5. kép Budapest, VIII. Rákóczi út 5., az egykori Pannónia Szálló.
A bejárati kapu rácsa (a szerző felvétele, 2009)

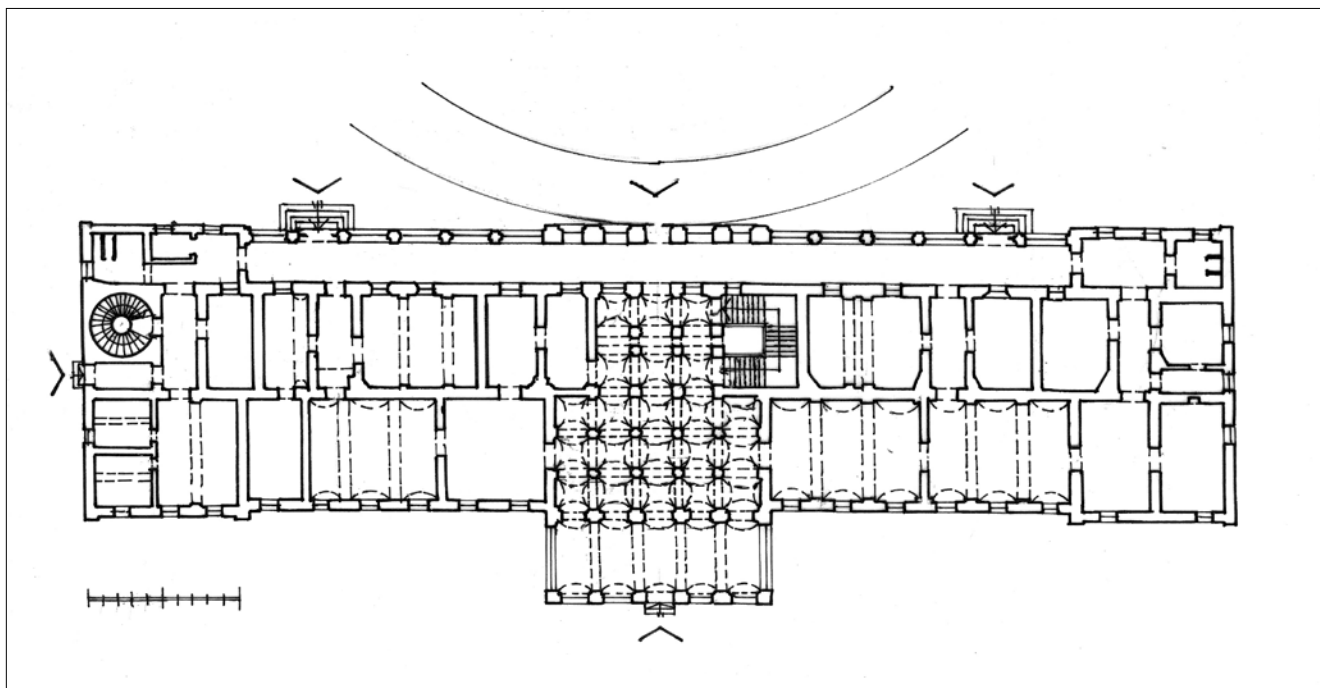
(1810–1890) – eredetileg Josef Pan – Prágában született, tanulmányait is ott kezdte meg. 1835 és 1839 között felszabadult legényként vándorúton volt, és ennek során elvégezte a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti osztályát. Ezután Pestre került mint id. Heinrich Kochnak, a Károlyiak építésének segédje. 1839. július 14-én szerepel a neve először Bártfay Lászlónak, gróf Károlyi István titkárának naplójában, és itt 1841. április 15-ig többször felbukkan.¹² Szerepe az egyes Károlyi-építkezéseken pontosan nem ismert; annyit tudunk, hogy 1840 és 1842 között Koch mellett igazolta egyes mesterek számláit.¹³

A szóban forgó években Koch legjelentősebb munkája Pesten a Károlyi-palota befejezése volt.¹⁴ A majd egy évtizede folyó építkezés végére 1841-ben ünnepélyes házavatás tett pontot. Ha Pán József Beodrara vonatkozó szerzőségét elfogadjuk, a következő forgatókönyv képzelhető el. Karátsonyi László, a gazdag és társadalmilag ambiciózus torontáli nemes tervezőt keres felépítendő kastélyához. Ismeri a korabeli Pest legújabb és legtekintélyesebb, a figyelem középpontjában álló magánépületét, az éppen befejezés előtt álló Károlyi-palotát, és annak építtetőjéhez, majd rajta keresztül az ő építéséhez, a más vidéki kastélyoknál is

bizonyított id. Heinrich Koch-hoz fordul. A Bécsben székelő Kochnak azonban nincs ínyére a távoli megbízatás; a korabeli közlekedési viszonyok közt ez akkor is igen körülményes, ha a tervezőnek a helyszínt csak néhány alkalommal kell leutaznia. Maga helyett tehát akadémiai végzettségű ifjú segédjét, Pán Józsefet ajánlja, akit lehet, hogy már korábban, a bécsi évekből, vagy akár Prágából ismer. Így kerülhetett kapcsolatba Pán a bánsági nemessel, és kaphatta meg a jelentős kastélytervezési megbízást.

Talán nem túlzott merészség azt is felvetni, hogy a fiatal építész nem csupán Karátsonyi László beodrai kastélyát tervezhette, hanem annak esetleg párdarabját, Karátsonyi Lajosét is. Itt semmiféle írott utalás nem áll rendelkezésre, mindössze azt tudjuk – ugyancsak a *Magyarország és a Nagyvilág*ban megjelent, 1900. március 31-i cikkből –, hogy ezt a kastélyt az 1840-es években építették.¹⁵ A feltételezés egyik alapja a körülmények mérlegelése és a két rokon közötti szoros kapcsolat vélelmezése, illetve a tény, hogy az építtető fia bizonyítottan Pánnal tervezte budai lakhelyét (10. kép). A másik a két kastély hasonlósága, egyes belső tereik rokonsága a pesti Károlyi-palota megfelelő tereivel – ami a Károlyi–Koch–Pán-vonal lehetőségét erősíti meg –, illetve Karátsonyi Lajos kastélyának és Karátsonyi Guidó budai palotájának egymásra rímelő tömegalakítása.

A pályája elején álló Pán József ifjú kora ellenére felkészültnek tudhatta magát kastély tervezésének feladatára. Ezt szóban is kifejezte, amikor 1844-ben újsághirdetésben a következő szavakkal ajánlja magát: „Alulírt [...] alázatosan jelenti: hogy munkálkodását Magyarországon továbbra is folytatni 's fejleszteni fogja, és hogy ő mindennemű terveket mind nyilvános, mind magán épületre, urasági lakokra, palotákra, elfogad és készít, valamint azok díszítését, czélszerű berendezését s butorozását a' legújabb ízlés szerint előterjesztendi [...]”¹⁶ Komoly építészeti ambícióról tett tanúbizonyságot akkor is, amikor ugyanebben az évben tervet nyújtott be a magyar országház – végül el nem bíralt – nemzetközi tervpályázatára.¹⁷ Az elkövetkező évtizedből egy igazán nagyszabású munkája emelkedik ki: Karátsonyi Guidó budai palotája (1853–1856), a korszak legjelentősebb városi magánrezidenciája, a magyar romantikus-félköríves (Rundbogensstil) építészet kiváló alkotása.¹⁸ Eddig nem tudtunk közelebbi magyarázatot arra, miért esett az építtető választása éppen Pán Józsefre, de ha a beodrai kastélyok szerzőjének elfogadjuk, megvan a logikai kapcsolódás a megbízások között. Mai tudásunk szerint pályafutása során Pán más alkalommal nem állt kapcsolatban nemesi-arisztokrata körökkel; megmaradt a polgárság építésének, számos kisebb-nagyobb lakóházat tervezve számukra. Kiemelkedő munkája továbbá a pesti Griff (később: Pannónia) Szálló (1867–1868) a mai Rákóczi úton, amely végeredményben ugyancsak

6. kép Beodra, Karátsonyi László kastélya, földszinti alaprajz (Dragan Rauški felmérése, Muszik Lászlóné rajza)

a polgári világ igényeit szolgálta. Ezt szintén a félköríves romantika jelentős alkotásai között tartjuk számon; a Karátsonyi-palota mellett ezen épület kvalitásai is jelzik, hogy építészünk a maga korában szakmája javához tartozott. Élete és pályája azonban korán hanyatlásnak indult: anyagi helyzete még az 1860-as években megrendült, az elkövetkezőkben egyre kevesebbet dolgozott, végül szegényházba került. Nem volt már módja a Gründerzeit nagy konjunktúrájából részesülni, melynek építészeti kultúrája a jelek szerint egyébként sem állt közel hozzá. A társadalom periferiáján, teljesen elfeledve halt meg.

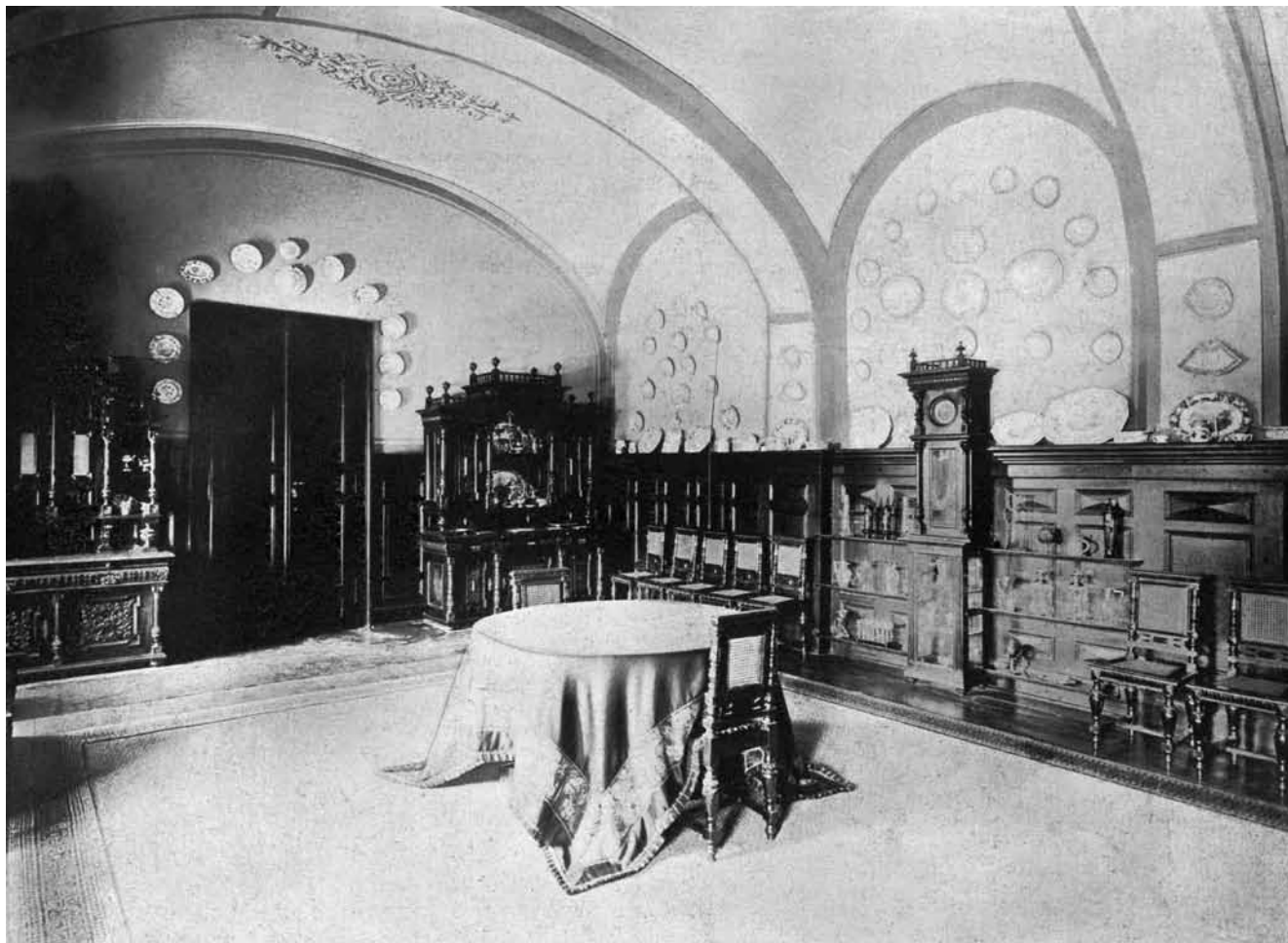
KARÁTSONYI LÁSZLÓ KASTÉLYA

Érdekes a két beodrai kastélyépülettel közelebbről megismerkedni, ami természetesen behatóbban csak a mai napig fennmaradt, emeletes és portikusszal gazdagított Karátsonyi László-féle kastély esetében lehetséges (2–4. és 6–8. kép). Építése szempontjából fontos tudni, hogy Beodrán, mint nagy uradalmi központban már jelentős gazdasági épületek álltak. Fényes Elek 1839-es munkájában kiemeli: „Beodra, rácz-német-magyar m. város [...] szép urasági épületekkel s pompás istállóval.”¹⁹ Ezek közül több ma is ott sorakozik a település főutcája, az országút mentén, illetve jól azonosítható a II. katonai felmérés vonatkozó, 1864–1865-ben megrajzolt szelvényén (13. kép).²⁰ A legjelentősebb építmény, a magtár (14. kép), kovácsoltvas ajtajába az 1834-es évszámot foglalták, s ez a gazdasági épületegyüttes többi tagjára is érvényes le-

het. Falkutatás nélkül is megállapítható, hogy amikor Karátsonyi László kastélyát 1840–1846-ban felépítették, a meglévő masszív építményekből felhasználtak,

7. kép Beodra, Karátsonyi László kastélya, előcsarnok (a szerző felvétele, 2009)

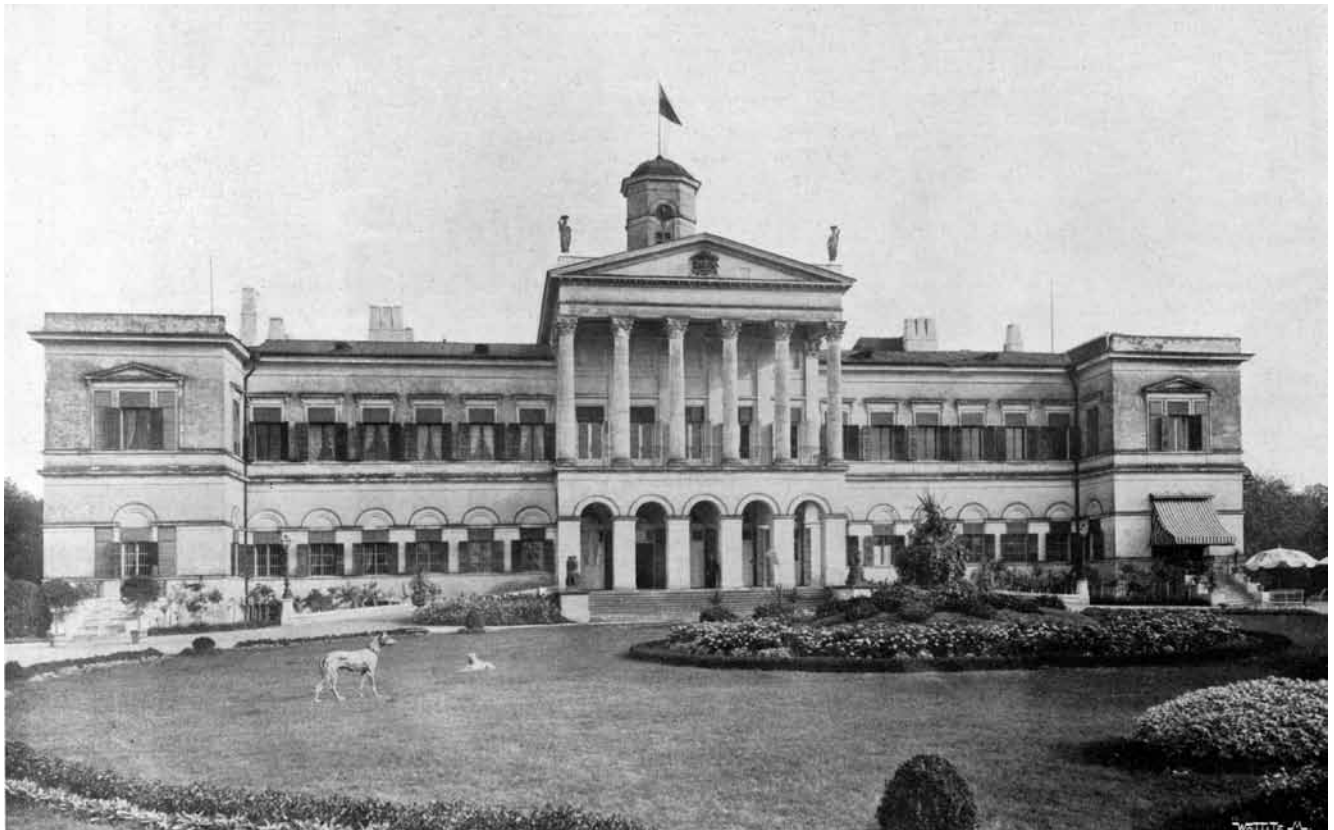
8. kép Beodra, Karátsonyi László kastélya, ebédlő (*Magyarország és a Nagyvilág*, 1899. szeptember 30., 13.)

talán többet is. Ez kiderül többek közt az egyébként impozáns kastélyépület meglehetősen heterogén formavilágából, némely alkotóelemeinek suta kapcsolódásából, tömegének kissé nehézkes arányaiból, továbbá az alaprajz egyes sajátosságaiból.

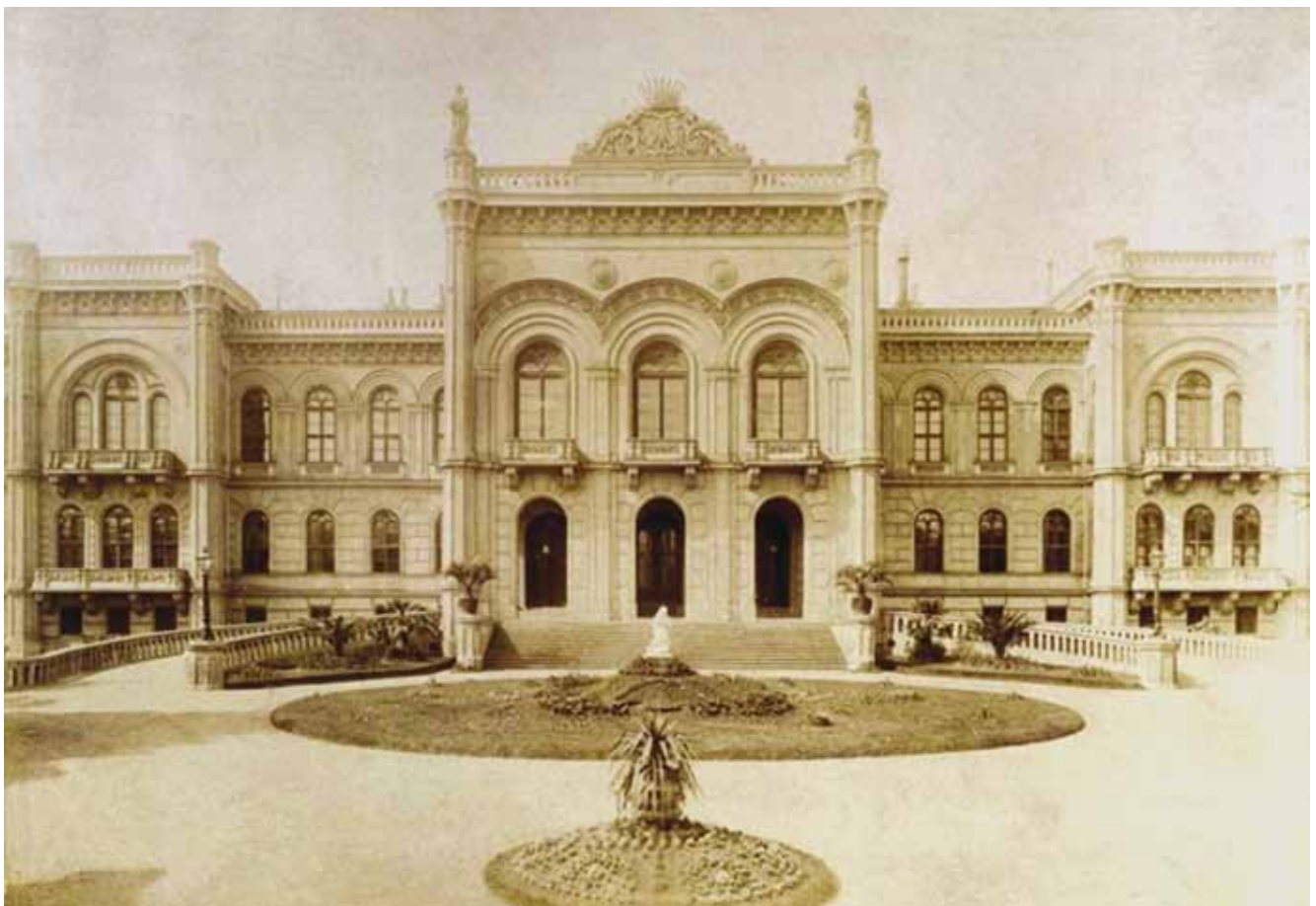
Főhomlokzatának karakteres eleme a portikusz két oldalán a földszinten húzódó, vállpárkányra futó ívezetes architektúra, melynek sajátossága, hogy íve három koncentrikus félkörből áll. Ezek a tagozatok pontosan megismétlődnek az országút túloldalán ma is álló földszintes gazdasági épületeken, melyek párdarabját, vagy talán párdarabjait a kastély építésénél felhasználták. Tudjuk a korabeli gyakorlatból, hogy ha szilárd, jó anyagból készült építmény állt rendelkezésre, azt a takarékoság jegyében rendszerint beépítették akár a reprezentatívnak szánt új kastélyba is. A szóban forgó földszinti szakaszokat tengelyenként ión fejezetes lizénák tagolják, melyek közül a két belülré esőt a portikusz durván kettévágja, egyértelmű jelzésként annak, hogy a portikuszt a kastély építéskor illesztették a földszinti homlokzathoz. Ilyen zökkenő az emeleten nem áll fenn: mind a lizéna összetett fejezete, mind a párkányzat folyamatosan kapcsolódik a homlokzati síkon, illetve a portikuszon.

De egyáltalán, a földszint ívezetes architektúrája markánsan eltér a portikusz architrávós (mára már beüvegezett) földszintjétől, illetve annak dór fejezetű pillérsorától, ezzel szemben a nyilván egy időben készült emeleti részek jobban harmonizálnak. A vállpárkányos architektúra a két oldalrizalitra nem tejed ki.

Az épület portikusza különösen hangsúlyos és díszes. Sajátossága tekintélyt parancsoló, hatoszlopos szélessége. A hazai kastélyoknál a négyoszlopos portikusz a jellemző, ennél nagyobb igen ritkán fordul elő. Közéjük tartozik a főtí Károlyi-kastély, melynek id. Heinrich Koch az 1830-as évek első felében alakította ki hatoszlopos portikuszát.²¹ Lehetséges, hogy ez lebegett az építető vagy az építész szeme előtt, amikor a beodrai kastély tervezésére sor került? Tekintettel a korábban vázolt, feltételezett Károlyi-kapcsolatra, ezt a lehetőséget nem zárhatjuk ki. A tárgyalt kastély portikusza azonban szintjében megosztott, ami eltér a főtíttól, de más magyarországi klasszicista kastélyoknál gyakran előforduló megoldás. Kastélyunk portikuszának földszintjén – mint ahogy említettük – dór fejezetű pillérek, az emeletén vájolatlan törzsű korinthoszi oszlopok sorakoznak (3. kép). Az oszlopok a magyarországi általános gyakorlattól eltér-

9. kép Beodra, Karátsónyi Lajos kastélya (*Magyarország és a Nagyvilág*, 1900. március 31., 6.)

10. kép Budapest, Karátsónyi-palota (Reprodukció)

11. kép Beodra, Karátszonyi Lajos kastélya, előcsarnok (*Magyarország és a Nagyvilág*, 1900. március 31., 7.)

rően nem kőből készültek – a dús termőföldű Bánság kőanyagban szegény volt –, hanem téglából falazták és vakolták őket. Az épületet valójában a főhomlokzaton megjelenő építészeti ornamentika teszi különlegessé. Már maguk az oszlopfők is igen sajátosak. A formájuk szokatlan: egyfajta „optikai korrekció” jegyében a hátsó végeik kifelé fordulnak, ami által előlről valamennyi sarkuk látható. Akantuszleveleikre és növényi csigáira az erőteljes naturalizmus és plaszticitás jellemző. A portikusz hátsó falának oldottabb lizénafeljezetein – melyekkel megegyezők az oldalsó lizénák feljezetei – ennél is jobban eluralkodik a vegetális-dekoratív jelleg. Míg a feljezeteknél az adott forma határt szab, a portikusz emeleti lunettáin (4. kép) szabadabban kibontakozhat a fantázia: itt a tekergő és lobogó növényi ornamentika barokkos csigavonalakkal kombinálódik. Ennél még oldottabb az oldalrizalitok fríze, melyet a lunettakéhoz hasonló, de elnyújtottan kanyargó díszítés tölt ki.

A beodrai Karátszonyi László-féle kastély tulajdonképpen átmeneti alkotás. A megszokás, és könnyen meglehet, hogy a megbízói akarat a portikuszos-klaszszicista megoldást preferálta, ám az új ízlés, az ifjú újjátalkozás már a romantika felé hajlott. Ez utóbbi egyelőre a nagyobb építészeti formákban nem nyilvánulhatott meg, a mozgékonyabb ornamentikában azonban teret talált magának. A klasszicista alapfor-

mák alkotta keretben tehát a romantika formavilága jelentkezik, érzékeltetve azt az alapvető ízlésváltást, amely az 1840-es évek elején a magyarországi építészetben végbement. A kettősségében nem túl gyakori jelenségre további, szemléletes példa az ugyanezen években épített Fekete Sas szálló Rimaszombatban (Miks Ferenc, 1840–1844).²²

A bemutatott romantikus ornamentális motívumok lényegében növényi elemekből épülnek fel,²³ jellegük – különösen a lunetta és az oldalsó fríz – egyúttal erősen barokkos-rokokós. A romantikus építészet sajátos, barokkos-rokokós változatára a magyar építészettörténetben Komárik Dénes hívta fel figyelmet, aki a téma részletesebb kifejtését épp a jelen kötetben közölt tanulmányában adja.²⁴ Komárik írásából azt is megtudjuk, hogy ezen irányzat egyik legjelesebb képviselője Pán József volt – az a mester, akinek a beodrai szerzőségét más érvekkel már megpróbáltuk igazolni. Érdemes megvizsgálni, Pán más, hiteles alkotásán miként jelentkezik a szóban forgó ornamentális elemek, és hogyan viszonyulnak azok a beodrai kastély bemutatott részleteihez. Tudni kell, hogy Pán József munkásságát végigkísérte a romantika sajátos formanyelve, anélkül azonban, hogy saját maga ismétlésébe, másolásába bocsátkozott volna. Vegyük szemügyre a mai napig álló főműve, a Pannónia Szálló (ma az ELTE épülete) néhány elemét. Homlokzati rend-

szere természetesen más, hiszen ez a romantika érett korában emelt, városi környezetben álló, más funkcióra készült épület. Ornamentális részletei azonban jellegükben hasonlóak ahhoz, ami a beodrai kastélyon látható, sőt egyes elemek igen közeli rokonságot mutatnak. Jellemző az erőteljes plasztikájú növényi ornamentika: levelek, indák, melyek gyakran rokokó ívekbe-kanyarulatukba rendeződnek. Bár az épületen nagyobb fejezet nem található, az oldalrizalitok első emeleti pilaszterfőinek ornamentikája a középén a párkányba vágó virágfejjel ismerősnek tűnik a beodrai kastély lizénafejezetei után. Az általános hasonlóság mellett nézetünk szerint közelebbi rokonság áll fenn a szóban forgó két épület egy pontján, éspedig a beodrai kastély lunettadísz és a Pannónia Szálló főkapujának felső ívét kitöltő kovácsoltvas rács között (5. kép). A csavarodó szalagok és levelek lendületes és rafinált kompozíciója kétségtelen hasonlóságot mutat, mintha a lunetta előtanulmánya lenne az utóbb három dimenzióban kibontakozó díszrácsnak. A tervezés korábban ismertetett körülményein túl, nézetünk szerint az ornamentika sajátosságai szintén Pán József szerzősége felé mutatnak.

A klasszicizmus és a korai romantika találkozását taglalva még egy épületet érdemes újból megemlíteni: a főtí Károlyi-kastélyt. Ritoók Pál legutóbbi tanulmá-

nyában rávilágított, hogy a kastély két oldalsó bővítése nem épülhetett Ybl Miklós tervei szerint, azok valamikor 1843 előtt, id. Heinrich Koch égisze alatt készültek.²⁵ A szóban forgó épületrészek laposszögű oromzatának tetőzete alatt ornamentális fríz húzódik, amely dús, növényi formákat idéző, rokokó jellegű elemekből áll. Hasonló dekoráció az egyik bővítésben található ebédlő párkányzatán is megjelenik. Abban az időszakban, amikor a kastély bővítései készültek, Pán József Koch irodájában dolgozott, s az említett ornamentika rokon az ő formavilágával. Felvetjük annak a lehetőségét, hogy a fiatal építész valamilyen formában közreműködött a főtí kastély kora romantikus kibővítésében.

Most térjünk vissza a beodrai Karátszonyi László-féle kastélyhoz, pontosabban annak hátsó homlokzatához. Ennek architektúrája sokban eltér a főhomlokzatétól, többek között abban, hogy teljes egészében megmarad a klasszicizmus szokásos formavilágában. Hosszú síkja meglehetősen lapos, csak jelzésszerű középső- és oldalrizalitok élénkítik. A rizalitok közt lévő szakaszokat oszlopsor teszi könnyeddé, a földszinten dór, az emeleten ion oszloprenddel. Az egykor nyitott (mára beüvegezett) oszlopsor mögött folyosó húzódik, amelynek a kastély közlekedési rendszerében, illetve a hátsó teremsor jó megvilágításában volt sze-

12. kép Beodra, Karátszonyi Lajos kastélya, táncterem (*Magyarország és a Nagyvilág*, 1900. március 31., 6.)

repe. A homlokzat középrizalitjának földszintjét vízszint dór fejezetes pillérsor, emeletét lunettás-félköríves párkányzat tagolja, ami szerényebb formában a főhomlokzati portikusz kialakítását visszhangozza. E szakasz földszintjéhez egykor kocsifeljáró kanyarodott fel²⁶ (amelyet mára elbontottak).

A hosszú téglány alaprajzú épület helyiségei két traktusba rendeződnek, a hátsó traktus mentén húzódó oldalfolyosóval. Ez a megoldás a közlekedési rendszer szempontjából nem a legpraktikusabb; kialakításában szerepet játszhatott, hogy a kastély korábbi épület(ek) felhasználásával készült. Alighanem az elődé(ek) őrződtek meg a földszint elülső terem sorának csehsüveggel boltozott helyiségeiben, illetve a hátsó traktus helyiségeinek szabálytalanságai- ban, egyes termek esetlegesen tűnő, hevederívekkel történő alátámasztásában.

A kastély legfontosabb tere a középütt elhelyezkedő oszlopos előcsarnok (7. kép). A masszív, vájolatlan oszlopokon nyugvó, boltozatos csarnok keresztirányban átszeli az épületet. A tér a főhomlokzati traktusban kétfelé kibővül, itt összesen négy oszloppár sorakozik; a park felől belépve ezt szánták a reprezentatív térnek. A csarnok hátsó traktusba eső, keskenyebb szakaszán két szorosan állított oszloppár osztja a teret három hajóra. Innen nyílik jobbra a háromkarú fölépcső, amely a közlekedést logikusan szolgálva a hátsó, eredetileg kocsifelhajtóval is megközelíthető bejárathoz esik közel. Terjedelme ellenére a hevede-

rekkel és lapos boltozatokkal fedett előcsarnok az oszlopok vastagsága és sűrű állása miatt kissé zsúfoltnak és nehézkesnek tűnik.

A magyar klasszicista kastélyépítészetben igen ritka az ilyen összetett oszlopcsarnok, mint ahogy általában az összetettebb térképzés is. Épületünk mellé leginkább a pesti Károlyi-palota, a kastélyépítéssel szoros rokonságban álló városi lakóépület állítható. Bejárati csarnoka ugyancsak átszeli az épületet, és dór oszlopok sora osztja három hajóra, továbbá hátsó szakaszából jobbra nyílik a háromkarú lépcsőház. (Nem mellékes különbség, hogy ebben az esetben az oszlopcsarnok egyúttal kocsíathajtó is, ami a beodrai kastély esetében nem állt fenn – ott csak formailag tűnik úgy.) Lehetséges, hogy e tekintetben a Károlyi-palota szolgáltatta az előképet? Ha a feltételezést elfogadjuk, további megerősítést nyerünk Pán József megbízásának hipotetikus felvázolt menetéről. Még egy épület érdemel ebben az összefüggésben figyelmet: a dobai Erdődy-kastély, amely első formájában Charles Moreau tervei szerint 1820–1822-ben épült, 1839–1840-ben id. Heinrich Koch bővítette ki.²⁷ Nagy, oszlopos előcsarnokkal rendelkezik, melyet Pán József mint Koch munkatársa elvileg szintén ismerhetett.

A háromkarú fölépcső a földszintet és az emeletet köti össze, vörös márvány fokait (mára erősen hiányos) pálcátagos mellvéd kíséri. A klasszicizmusban szokásos, légies és lineáris pálcátágok itt kissé kihasa- sodó, romantikus díszítésű öntöttvas elemek, jelezve, hogy egy átmeneti ízlés termékei. A fölépcsőn kívül a kastély bal szélén van egy csigalépcső, amely a padlásig felvezető melléklépcsőházként szolgál. Az emeleti helyiségek a földszintiekhez hasonlóan két traktusban sorakoznak az oldalfolyosó mentén. Nagyobb tér az épület portikusza mögött helyezkedik el, ez ma teljesen csupasz. A tőle balra lévő szobát súlyos, kazettás famennyezet díszíti. Neoreneszánsz jellege felveti annak a lehetőségét, hogy utóbb alakították ki. Az ettől a teremtől balra lévő szoba mennyezetét egyszerű, hullámos vonalú stukkódekoráció élénkíti. Az épület bal egyharmada alatt boltozatos pince húzódik, az oldalhomlokzat felőli lejárással. Valószínűsíthető, hogy ez a szakasz – természetesen a fölötté húzódó földszinti résszel – egyike volt a kastélyba befoglalt valamikori uradalmi épületeknek.

A helyiségek eredeti funkciójára és kialakítására csak a múlt századfordulón készült három fénykép enged következtetni, amennyiben feltételezzük, hogy az építés óta eltelt mintegy kétnemzedéknyi idő alatt rendeltetésük nem változott.²⁸ Az úri szoba (vagyis férfitársalgó) a hátsó traktus fölépcsőház mellett található helyiségeivel azonos, amire furcsán levágott sarka és a síkmennyezetet támasztó két hevederív enged következtetni. A csehsüvegboltozatos ebédlő (8. kép) nagy valószínűséggel a főhomlokzati oldalon az előcsarnoktól jobbra elhelyezkedő terem, míg a szalon az

13. kép Beodra térképe, II. katonai felmérés, 1864
(Eredetije a bécsi Kriegsarchivban)

14. kép Beodra, magtár (a szerző felvétele, 2009)

ebből jobbra nyíló, ugyancsak csehsüveg-boltozatos helyiség volt. Berendezésük, bútorzatuk ekkor a 19. század utolsó harmadának ízlését tükrözte. Mindössze az úri szoba és az ebédlő mennyezetének rokokó jellegű, a főhomlokzat korábban tárgyalt ornamentikájához hasonlatos (mára eltávolított) stukkódíszje lehetett eredeti.²⁹

KARÁTSONYI LAJOS KASTÉLYA

A másik kastély, Karátszonyi Lajosé, mivel elpusztult, kevésbé tüzetesen elemezhető; szerencsére a fennmaradt archív fotók segítségével képét valamennyire mégis fel lehet idézni.³⁰ Összességében úgy lehetne jellemezni, hogy mind külsejében, mind belsejében hasonló Karátszonyi László kastélyához, annak mintegy továbbfejlesztett parafrázisa, az előbbi épülettől való számos eltéréssel.

Akárcsak Karátszonyi László kastélya, tagozataiban ez az épület is klasszicista, és ahhoz hasonlóan ez is kétszintes, hatoszlopos portikusszal rendelkezik (9. kép). Az arányok és a tömegelrendezés szempontjából azonban erősen különbözik társától. Itt a porti-

kusz heroikus lendülettel felmagasodik, az oldalszárnyak tetőgerince fölé emelkedik, s hatalmas oszlopokkal szinte lenyűgözi a szemlélőt. Az oszlopok is vájatoltak, s ezáltal kifinomultabbak – anyaguk valószínűleg kő –, ám fejezeteik a másik kastélyéhoz igen hasonlóak. Amennyire a fényképekből megítélhető, ezt az épületet további ornamentika nem díszítette.

A középtömb ilyen erőteljes kiugratása igen markánsan meghatározza az épület képét, és szignifikánsan eltér a klasszicizmus kiegyensúlyozottságra törekvő kompozíciójától, ahol a folyamatos tetőgerinc a jellemző. A portikusz kiemelésén túl az azt közrefogó oldalszárnyak tetősíkja igen alacsony hajlásszögű, az épületbe belesimul, ami által a hasábtömegek még tisztábban tudnak mértani testként külön érvényesülni. Emellett a két oldalrizalit szokatlanul erős kiülésű, önmagában is dobozszerű építmény, melyek ilyen jellegű hatását fokozza a főpárkányuk felett húzódó, a lapos tetőzetet elrejtő attika. Vagyis végeredményben, míg a kastély formarepertoárja klasszicista, addig mozgalmas, zaklatott tömegalakítása újszerű, és eltávolodóban van a harmóniára törekvő klasszicista ideáltól.³¹ Megjegyzendő, hogy ha nem is fővonalaként, de ez a jelenség a magyar klasszicizmusban

már korábban is létezett, amire a legjobb példa az egri székesegyház megmozgatott tömege (Hild József, 1831–1837). A beodrai Karátsonyi Lajos-féle kastélyhoz igen hasonló kompozíciós elvek jellemzik az erősen kiugratott középtömbű budai Karátsonyi-palotát is (**10. kép**), Pán későbbi, a klasszicizmussal immár teljesen szakító művét. Továbbá a portikuszhoz szemből lépcső vezet fel, kétfelől pedig a kocsifelhajtó rámpája kanyarodik hozzá, vagyis egy frontra van szervezve a gyalogos és a járművel történő fő megközelítés. Hasonló megoldást alkalmazott Pán József a budai Karátsonyi-palotán is. S még egy apróság: a Karátsonyi-kastély és a Karátsonyi-palota olyan kis részlete is megegyezik, mint a középtömb két szélére helyezett női szoborfigura.

A beodrai kastély portikusza fölött, kissé hátrébb tolva még egy meglehetősen különös építészeti elem emelkedik, egy nyolcszögletű óratorony. Ismereteink szerint a portikusz és torony ilyen kombinációja a magyar klasszicista kastélyépítészetben páratlan, másutt nem fordul elő. Portikusz és kupola együttes alkalmazását ismerjük, éspedig a kistapolcsányi Keglevich-kastélyon (Alois Pichl, 1818–1823), ám a kupola félgömbje hagyományosan jól illeszkedik klasszicista tömegformálásra.³² A torony viszont nem; ez a felkiáltójel-szerű építészeti elem ellentmond neki, és sokkal inkább tartozik a romantikus (kastély)építészet repertoárjába. (A klasszicista egyházi építészet más indíttatású toronyhasználatára most külön nem térünk ki.) A beodrai kastélyon történő szerepeltetése, még ha meglehetősen vékony, szinte bátortalan is, megerősíti az épület klasszicizmustól divergáló jellegét, további bizonyítékát adva tervezője újitókedvének.

Az épület földszintjén végig vállpárkányra futó félköríves architektúra húzódik, azzal a hármas koncentrikus kialakítással, amely a másik kastélyon és egyes gazdasági épületeken is szerepel. Elvileg nem zárható ki, hogy itt is valamely korábbi építmény felhasználása miatt található meg, de valószínűbbnek tartjuk, hogy az építtető és tervezője az egységességre és leginkább a másik kastéllyal harmonizáló hasonlóságra törekedve újonnan alakította ki az egész épületet. A jelen esetben a félkörívek a portikusz földszintjén is végighúzódnak, amely így szervezesebben ízesül a főhomlokzatba.

Az archív képek tanúsága szerint Karátsonyi Lajos kastélyának belső kialakítása is elegánsabb volt, mint Karátsonyi Lászlóé. Ugyanakkor hasonlóságot is mutatott vele, elsősorban háromhajós, dór oszlopos előcsarnoka (**11. kép**). A – valószínűleg kőből faragott – oszlopok azonban itt tágabb állásúak, kannelúrázottak, fejezetük is kecses, a mennyezet pedig az építészet klasszikus szabályaihoz igazodva gerendás-architrávós kialakítású. Az architektúra ilyen fokú archeológiai precizitása ritka a magyar építészetben, a nemzetközi „Greek Revival” áramlatba illeszthető,

bár a beodrai kastély előcsarnoka annak meglehetősen késői emléke. Egyébként a képek tanúsága szerint ebben az előcsarnokban nem jelentkezik a másik kastély előcsarnokát jellemző nyomott hatás. Az előcsarnokból nyíló lépcsőház ugyancsak ünnepélyes: középről induló karja a félemeleten kettéválik, és kétfelé nyilván halad tovább az emeletre. Nem érdektelen emlékeztetni arra, hogy a sokszor idézett budai Karátsonyi-palota előcsarnokát is – bár más elrendezésben és formakincessel – oszlopok osztják három hajóra, és hasonló dízlépcsőház indul belőle. A kastély legpompásabb tere a táncterem, amely nyilván az emeleten, a portikusz mögött helyezkedett el (**12. kép**). Falait pilaszterek tagolják és márványozás borítja, az ablakokkal szembeni falon a nyílásfülkékben tükrök sorakoznak. A magyar klasszicista építészetben leginkább a Károlyi-palota táncterme hasonlatos hozzá. Mennyezetét a kertépítészetből vett könnyed rácsmotívumot ábrázoló festés és barokkos dekoratív stukkó díszíti. A derékmagasságig faburkolattal ellátott úriszobában a falakat két sorban arcképek borítják, bútorzata az archív képen már a 19. század végének ízlését tükrözi.³³

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a Karátsonyi család két beodrai kastélya és budai palotája sok közös, az épülettípusban általában meglévő vonásokon túlmutató, sajátos elemmel rendelkezik. Ilyen a két kastélynál a portikusz alapformájának azonossága, a második kastély és a palota tömegformálásának rokonsága, a három épületben az oszlopos előcsarnok lépésről-lépésre rafináltabbá váló variánsai, a rokokós-barokkos ornamentika hol gyengébb, hol markánsabb, de mindegyikben kimutatható jelenléte. Egyes jól megragadható gondolatok megfogalmazásáról van szó, amelyek mintegy másfél évtized során, a klasszicizmusból a romantikába forduló ízlésváltás korszakában fokozatosan érlelődtek ki, s melyek egyazon alkotó – jelesül Pán József – tervezői közreműködésének a lehetőségét erősítik.

A KÉT KASTÉLY KÖRNYEZETE

Szokásos módon a Karátsonyiak beodrai kastélyait is különféle építmények kísérték. A kastélyok helyét valószínűleg alapvetően befolyásolta az uradalmi épületek megléte – ezekről utalásszerűen már esett szó –, melyek közelébe került a nemesi rezidencia és szükség szerint a további kiszolgáló épületek. Ahogy a II. katonai felmérésről leolvasható (**13. kép**), ezek mind a szabályos elrendezésű, telepített mezőváros főútja mentén húzódtak. A (véltetően) teljesen új építésű Karátsonyi Lajos-féle kastély Beodra déli végén állt, ily módon érvényesítve – korlátozottan – a kor kastélyainak elkülönülést preferáló ideálját, míg Karátsonyi László korábbi építményeket magába foglaló kastélya a településen belül helyezkedett el. Mindkét kas-

tély az út felé fordult elől kisebb, hátul nagyobb díszkerttel.

A Karátsonyi László-féle kastély előkertjében a közepén elhelyezkedő rondó mellett kétoldalt egy-egy természetes kőváza állt (**2. kép**); mára csak az egyik van meg, az is meglehetősen rongált állapotban. A váza pereme alatt húzódó dekoratív relief azonban jól kivehető: barokkos növényi díszítménye oly mértékig hasonlatos a főépület ornamentikájához, illetve Pán József formavilágához, hogy a kastéllyal egykorúnak és egyazon építész kezétől származónak kell tartanunk. A kastélyhoz tartozó melléképületek, melyek az istállót és nyilván a kocsiszínt, valamint a szolgálakásokat foglalták magukba, a bal oldalon csoportosulnak. A kertet az utca felől pilléres-vasrácsos kerítés kíséri.

A térképről egyértelműen leolvasható, hogy Karátsonyi Lajos rezidenciája, amely építészeti megjelenésében is impozánsabb volt társánál, némileg nagyobb hátsó díszkerttel rendelkezett. Ezen épület mellett mindkét oldalon további építmények sorakoztak az út mentén, a kastélytól jobbra valószínűleg az istálló és kocsiszín külön udvart közrefogó együttese. Sajátos, hogy nagyobb parkot egyik kastélynál sem jelez a térkép. A sík, termékeny, intenzíven megművelt bántási föld alkotta az épületek és a település tágabb környezetét.

A gazdasági épületek egy csoportja a mai napig megmaradt Karátsonyi László egykori kastélyával szemközt, a főút túlsó oldalán. Fő eleme a kastéllyal átellenben, de vele nem teljesen tengelyben álló nagy magtár (**14. kép**), melyet tágas gazdasági udvart alkotó építmények kísérnek. A magtár emeletes, magas nyeregtetős tömbjét a földszinten félköríves záródású, az emeleten téglalap alakú faltükrök tagolják; az utca felől oszlopokkal és timpanonnal keretezett kovácsoltvas ajtó nyílik, rajta az említett 1834-es évszámmal, hátul kocsiáláhajtós bejárat vezet a belsejébe. Az épület kiemelt, kastéllyal szemközti helye, továbbá mérete és igényes kialakítása méltón reprezentálja a bántási uradalom gazdagságát és annak fő forrását. A magtár bal oldalán hosszú szolgálak, illetve gazdasági épület áll, melynek vájolatlan dór féloszlopsora hátsó szakaszán teljes oszlopokba vált át. Vele szemben az udvar túlsó oldalán hasonlóan hosszú, de lényegesen igénytelenebb melléképület húzódik. Ez utóbbihoz az utca mentén földszintes épületszárny csatlakozik, melynek architektúráját – korábban a kastélyokkal kapcsolatban említett – vállpárkányra futó, háromszoros körívű architektúra tagolja. Hasonló a homlokzati kialakítása a két teletömbbel délebbre található, nagy uradalmi saroképületnek is.

A beodrai kastélyok és uradalmi épületek világába illeszkedik a település plébániatemploma (**15. kép**). A legutolsóként említett uradalmi épület tőszomszédságában, attól délre helyezkedik el, nem messze a valamikori Karátsonyi Lajos-féle kastélytól. A település-

15. kép Beodra, plébániatemplom (a szerző felvétele, 2009)

sen a Karátsonyi család alapított káplánságot 1796-ban, amely 1832-ben plébániává alakult. Karátsonyi László és Lajos, a két kegyúr 1838–1841-ben építtette a ma is álló plébániatemplomot, az egyik legnagyobbat a környéken.³⁴ (Mellette elkészült a külsejében mára átalakított paplak is.) Utóbb mindketten a templom kriptájában kialakított családi sírboltban temetkeztek.

A szóban forgó templom imponáló méretű, és eltérően a környék hasonló épületeitől, két homlokzati toronnyal rendelkezik. Méretével, koncepciójával azonban architektúrájának monumentalitása nincs teljesen arányban: némileg csenevész és tagolatlan a homlokzaton található két hatalmas féloszloppár, fölötté a Palladio-motívummal kombinált, timpanonnal koronázott oromzat is kissé szervesetlenül ül a főpárkányon. Valószínűleg ezért nem a klasszicista alkotóerő kifáradása felelős, hanem az ilyen feladatban járatlan helybeli mester gyakorlatlansága. A templom egyes vonásai arra utalnak, hogy tervezésére a Bántásban másutt is működő építész vállalkozott. Feltűnő ugyanis a templom oromzatának a hasonlósága a Temes megyei Monostoron (Mănăstur) emelt Izdenczey-kastéllyal (1834),³⁵ melynek homlokzatán a Palladio-motívum háromszor megismétlődik, a középrizaliton a beodrai templomról ismerős módon pilaszterpárral kombinálva. Ugyanezen épület földszintjén a félköríves párkányzat olyan hármas variánsa vehető ki, mint ami-

lyen néhány beodrai uradalmi épületen látható. A monostori kastéllyal rokon az egykor a Torontál megyei Újszentpéteren (Sânpetru Mare) álló Szápáry-kastély (1827–1837), amely ugyancsak a Palladio-motívumok túlzó és suta alkalmazásával tűnik ki.³⁶ Mindkét épület kapcsolatba hozható a fehértemplomi (Bela Crkva) egykori tiszti kaszinó összetett Palladio-motívummal kialakított épületével (1830). Lehetséges, hogy itt egy helybeli (egyelőre ismeretlen) építész működésének vagyunk tanúi, aki az 1820-as és 1830-as években a Bánságban több felé dolgozva a beodrai plébániatemplom és esetleg az itteni uradalmi épületek tervezését is elvégezte. Ugyanakkor érthető, hogy amikor a két Karátsonyi díszes kastélyuk létesítését fontolgatta, egy másik, éspedig pesti építészhez fordult tervekért.

A beodrai plébániatemplom belső kialakítása is figyelmet érdemel. Hosszhajója impozáns méretű csehsüvegboltozatok sorából áll, ilyen borul szentélyére is. A csehsüvegboltozat hagyományosan a barokk építészet kedvelt térlefedési formája, a késő klasszicizmus korában a hasonló nagyságú templomok inkább donga- vagy kupolaboltozattal készültek. Olyan építész tervezte tehát, aki szívesen alkalmazta az ebben a korban már régiesnek számító boltozási formát, ami-

ben a jelek szerint igencsak járatos volt. Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni Karátsonyi László kastélyának néhány földszinti termét, melyeket szintén nagyméretű csehsüvegboltozat ível át. A felsorolt tények talán megerősítik a helybeli tervezőre vonatkozó iménti feltételezésünket. A beodrai templom belsejével kapcsolatban ugyanakkor érdemes kiemelni egyes klasszicista jegyek jelenlétét, mint a boltozatot hordozó, szabadon álló ión oszlopokat vagy a szentély kazettás félgömbkupoláját, melyeket az ismeretlen tervező sikeresen illesztett be a konzervatívabb térképzési rendszerbe.

Beodrán a kastélyok, melléképítményeik, az uradalmi épületek és a plébániatemplom összességében harmonikus és megkapó együttest alkottak, illetve megmaradt darabjaik alkotnak ma is. A főutcán végighaladva ott sorakozik az egyik a másik után, érdekes építészeti képet adva – még az egyik kastély fájdalmas elvesztése után is – a 19. század első felében létező nemesi és uradalmi életformáról, a helybeli és a fővárosi klasszicista ízlés találkozásáról, a klasszicista formavilág kezdődő felbomlásáról. Az egykori vidéki Magyarország egyik jelentős klasszicista épületegyüttese tehát, melynek jövőbeli megőrzésében nagyon reménykedünk.³⁷

JEGYZETEK

- 1 A beodrai kastély. Beodrai Karátsonyi Andor. *Magyarország és a Nagyvilág*, 4 (1899. szeptember 30.), 11–14.; A beodrai kastély. Gróf Karátsonyi Aladár és neje. *Magyarország és a Nagyvilág*, 5 (1900. március 31.), 5–7.; *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, é. n. [1912], 24–25., 29–30.; Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Budapest, 1939, 67–68.; Zádor Anna – Rados Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Budapest, 1943, 227. – Rövid említések a korábbi irodalom alapján Szakács Margit: *Magyarországi kastélyok képei a századfordulóról*. In: *Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1981–82*. Budapest, 1983, 129.; Horváth Hilda: *Régvolt magyar kastélyok*. Budapest, 1998, 195.
- 2 1932 körül lebontották: „A Vajdaság települései és címerai. A Vajdaság enciklopédiája”, <http://vajdasag.netoktato.hu/karlova>
- 3 Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I*. Budapest, 1970, 702. A Magyar Országos Levéltárban az egykori családi levéltárból (P 951) csak töredéknyi maradt fenn. Ebben nem található a beodrai kastélyok építésére vonatkozó adat.
- 4 Dr. Szentkláray Jenő: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*. I. kötet. Temesvár, 1879, 407.
- 5 Dr. Temesváry János: *A magyar-örmény nemes családok címerlevelei*. Szamosújvár, 1896, 101–108.; Szongott Kristóf: *A magyar-honú örmény családok genealogiája*. Szamosújvár, 1898, 91–92.
- 6 A Karátsonyi családról lásd *Magyar Nemzeti Zsebkönyv. I. Főrangú családok*. Budapest, 1888, 135–136.; Lendvai Miklós: *Temes vármegye nemes családjai*. I. kötet. Temesvár, 1905, 27–30.; Kemelen Béla: *Magyar nemes családok*. V. kötet. Budapest, 1913, 360–362.
- 7 Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. V. Pest, 1859, 87.; OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár, gyászjelentés (mikrofilmen 228. tekercs); Karátsonyi László sírja a beodrai római katolikus plébániatemplom kriptájában.
- 8 MOL, P 951: Családok, személyek, 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai; Karácsonyi (beodrai) család. Családi iratok, fol.
2. (gyászjelentés); OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár, gyászjelentés (mikrofilmen 228. tekercs).
- 9 *Magyarország és a Nagyvilág* 1899 i. k. 11.; *Torontál vármegye* i. k. 24. az építés idejét 1842–1846-ban adja meg, építész nem említi.
- 10 BFL, XI.916: Gazdasági szervek, Klósz György és Fia cég iratai, 13. kötet: „Magyarország kastélyai. Châteaux de Hongrie” díszalbum (paginálatlan).
- 11 Komárik Dénes: *Építésképzés és mesterfelvétel a XIX. században*. Pesti mesterek és mesterjelöltek. *Építés-Építészettudomány*, 3 (1971), 407–408.; G. Hidvégi Violetta: Adalékok Pán József életéhez és működéséhez. *Ars Hungarica*, 15 (1987), 193–228. – Köszönöm mindkét idézett tanulmány szerzőjének, hogy konzultálhattam velük Pán József munkásságáról, és számos szempontra és adatra hívták fel a figyelmemet.
- 12 OSzKK, Quart. Hung. 1122: Bártfay László naplója, 1838–1843, VI. kötet, fol. 6. (1839. júl. 14. és júl. 21.); fol. 7. (1839. júl. 28.); fol. 8. (1839. aug. 5.); X. kötet, fol. 6. (1841. ápr. 15.).
- 13 Hidvégi i. m. 193.
- 14 Bibó István: *Az egykori Károlyi-palota (Bp. V. Károlyi Mihály u. 16.) építésének története. Építés-Építészettudomány*, 16 (1984), 195–248.
- 15 *Magyarország és a Nagyvilág* 1900 i. k. 5.; *Torontál vármegye* i. k. úgy említi, hogy a kastély 1857-ben épült. Ennek ellentmondani látszik több tény. Az építető, Karátsonyi Lajos 1857. november 8-án, „több évi betegeskedése” után elhunyt. (OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár, gyászjelentés, mikrofilmen 228. tekercs). Ilyen szituációban aligha képzelhető el, hogy valaki építkezzen. Továbbá 1853 és 1856 között épült fia, Karátsonyi Guidó budai palotája. Még az ilyen gazdag család esetében sem életszerű, hogy egyszerre vállalja fel egy nagy vidéki kastély és egy pazar városi palota építésének gondjait és anyagi terheit. De az 1857-es építés ellen szól a kastély klasszicista stílusa is, hiszen ebben az évtizedben már egyértelműen a romantika változatai az uralkodók, amire egyik legkitűnőbb példa éppen a budai Karátsonyi-palota.

- 16 *Pesti Hírlap*, 1844. január 14., 32., január 21., 48., január 28., 64. (Hidvégi Violetta nyomán).
- 17 Komárik Dénes: Az 1844/45-ös pesti Országháza tervpályázat. In: *Az ország háza. Buda-pesti országháza-tervek 1784–1884*. Budapest, Szépművészeti Múzeum. Kiállítási katalógus. Szerk. Gábor Eszter – Verő Mária. Budapest, 2000, 68.
- 18 Horler Miklós et al.: *Budapest műemlékei I.* (Magyarország műemléki topográfiája 4.) Budapest, 1955, 777–780.; Komárik Dénes: Az I. Krisztina krt. 55. (Rövid hírek). *Műemlékvédelem*, 14 (1970), 251.
- 19 Fényes Elek: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiaia tekintetben*. IV. Pest, 1839, 387.
- 20 II. katonai felmérés, XXXVIII/66. szelvény. Eredetije a bécsi Kriegsarchivban, másolata a budapesti Hadtörténelmi Intézet térképtárában.
- 21 Ritoók Pál: Adalékok a fői kastély építéstörténetéhez. In: *A fői templom és a romantika építésze*. Szerk. Buda Attila – Ritoók Pál. Budapest, 2007, 203.
- 22 Erdélyi Géza: Miks Ferenc (1814–1879) rimaszombati építész. *Művészettörténeti Értesítő*, 30 (1981), 271–276.
- 23 A növényi ornamentika szerepéről és történeti háttéréről Szent-esi Edit: Néhány megjegyzés az 1840–50-es évek építészeti ornamentikájához. *Ars Hungarica*, 20 (1992), 67–79.
- 24 Komárik Dénes: A magyarországi romantikus építészet barokkos-rokokós változata.
- 25 Ritoók i. m. 203–208.
- 26 *Magyarország és a Nagyvilág* 1899 i. k. 11.
- 27 Somlyóvár – Gróf Erdődy Ferenc. *Szalon Újság*, 7 (1902. márc. 15.), 5–6.; Erdődy Ferenc: Adatok a somlóvári kastély építésének történetéhez. *Műemlékvédelem*, 24 (1980), 19–22.
- 28 *Magyarország és a Nagyvilág* 1899 i. k. 12–15.
- 29 A századfordulón a kastélyban őrzött sok értékes műtárgyról és egy kb. 2500 kötetes könyvtárról emlékeztek meg. *Torontál vármegye* i. k. 24.
- 30 BFL, XI.916, 12. album: „Magyarország kastélyai”, 2., 74–76. és MNM, Történeti Fényképtára, ltsz.: 78.152–78.155. (Klősz György fényképei); *Magyarország és a Nagyvilág* 1899 i. k. 11–14.
- 31 A problematikához lásd Sisa József: *A klasszicizmus felbomlásának változatai: a kubusos és a várszerű stílus* című alfejezetet in: Beke László – Gábor Eszter – Prakfalvi Endre – Sisa József – Szabó Júlia: *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Budapest, 2002, 49–53.
- 32 Sisa József: *Alois Pichl (1782–1856) építész Magyarországon*. (Művészettörténeti füzetek 19.) Budapest, 1989, 16–27.
- 33 A 20. század elején a kastély lakatlan volt, a hozzá tartozó birtokot felparcellázták, ami már előrevetítette az épület szomorú sorsát. *Torontál vármegye* i. k. 24., 544.
- 34 A templom homlokzatán az 1841-es évszám (és a felújítás 1986-os évszáma) szerepel. *Torontál vármegye* i. k. 24. az építés idejét 1838–1842-re teszi. A templom historia domusa nem tesz említést az építésről, és a kastélyokkal kapcsolatban sem tartalmaz információt (Bóvíz László plébános úr közlése).
- 35 *Temes vármegye és Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, é. n. [1914.], 68., 76.
- 36 *Torontál vármegye* i. k. 120., 134.
- 37 Köszönettel tartozom Bóvíz László beodrai plébános úrnak és Dragan Rauškinak, a kastély helybeli ismerőjének és felmérése elkészítőjének, hogy a munkámhoz Beodrán messzemenő segítségét nyújtottak.

JÓZSEF SISA

DIE KARÁTSONYI-SCHLÖSSER IN BEODRA UND DER ARCHITEKT JÓZSEF PÁN

Die Schlösser in Beodra, Residenzen zweier Mitglieder der Familie Karátsonyi, László und Lajos, gehörten zu den vorzüglichsten Bauten ihrer Art im Komitat Torontál, sogar im ganzen Banat. (Der Ort befindet sich heute in Serbien und ist unter dem Namen Novo Miloševo bekannt.) Die Familie armenischer Abstammung wurde reich durch Einkünfte aus den fruchtbaren Ländereien im Banat, und mit Zeit spielte sie eine aktive Rolle auch im örtlichen politischen Leben. Ihre großzügig angelegten Schlösser in Beodra zeugen von ihrem materiellen und sozialen Aufstieg. Die zu ungarischen Adligen und Großgrundbesitzern aufgestiegene Familie erreichte den Höhepunkt ihrer Geschichte, als Guido Karátsonyi, Sohn von Lajos Karátsonyi, den Titel eines Grafen erhielt, und zwischen 1853 und 1856 in Buda, im Herzen des Landes einen prächtigen Palast errichten ließ (**Abb. 10**). Diesen Palast hat József Pán (Josef Pan), ein aus Prag gebürtiger und in Wien geschulter Architekt entworfen, der am Anfang seiner Laufbahn vermutlich – darauf weisen mehrere Umstände hin – auch die beiden in der Rede stehenden Schlösser in Beodra erbaute.

László Karátsonyis Schloss (gebaut zwischen 1840 und 1846, **Abb. 2–4 und 6–8**) wurde wahrscheinlich

unter Verwendung eines Vorgängerbaus errichtet. Der lange, rechteckige Bau, wie viele andere klassizistische Schlösser, hat einen Portikus, aber in seiner Bauornamentik erscheinen schon teils aus pflanzlichen Elementen bestehende, teils an die Welt des Rokoko und Barock erinnernde Motive. Einer der größten Meister der sich bald entfaltenden Barock-Rokoko-Strömung des ungarischen Rundbogenstils wird eben József Pán. Eine andere Eigenheit des Schlosses besteht in der mit zahlreichen dicken Säulen errichteten Vorhalle.

Lajos Karátsonyis Schloss (gebaut in den 1840er Jahren, **Abb. 9, 11–12**) weist auch klassizistische Bauformen auf, aber in Hinsicht seiner Massengestaltung weicht es wesentlich von dem oben besprochenen Schloss wie auch von den anderen ungarischen Gebäuden dieser Art ab. Sein Mittelrisalit ragt dynamisch empor, während der Bau im Ganzen kistenartig ist; die bewegte Auffassung der Romantik setzt sich durch. Das Schloss zeigt in dieser Hinsicht – trotz des Unterschieds in der Architektur – eine ziemlich enge Verwandtschaft mit dem Palais Karátsonyi in Buda. Der Portikus des Schlosses wird durch einen dünnen Uhrenturm ergänzt, der im üblichen Formenreper-

toire des ungarischen Klassizismus unbekannt ist, und weist ebenfalls auf die Romantik hin. Zu ebener Erde befindet sich auch hier eine Säulenhalle, aber ihre Gestaltung ist eleganter als die des anderen Schlosses, und weist Formen des Greek Revival auf. Der geräumige und großartige Ballsaal zeugt vom regen gesellschaftlichen Leben der ehemaligen Eigentümer. (Dieses Schloss wurde um 1932 abgetragen.)

Die beiden Schlösser lagen nicht weit voneinander entfernt, im Beodras südlichem Ende; in Ungarn war es so gut wie beispiellos, dass es innerhalb einer relativ kleinen Siedlung zwei so große Schlösser standen. Im Verhältnis zu ihrer Größe und Wichtigkeit waren sie von einem ziemlich kleinen Ziergarten umgeben

(**Abb. 13**), ein Zeichen dafür, wie wertvoll das Ackerland in jener Gegend gewesen sein dürfte und wie wenig man davon für einen solchen Zweck aufzuopfern geneigt war. Zugleich war Beodra das Wirtschaftszentrum der Karátsonyi-Güter, was eine Gruppe von bis heute erhaltenen klassizistischen Wirtschaftsgebäuden beweist. Das größte unter ihnen, ein gegenüber László Karátsonyis Schloss gelegener Getreidespeicher (**Abb. 14**) trägt das Baujahr 1834. Zwischen den beiden Schlössern steht die Pfarrkirche der Siedlung (**Abb. 15**), die die Karátsonyis als Beodras Patronatsherren zwischen 1839 und 1841 erbauen ließen.

(deutscher Text vom Verfasser)

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Abkürzungsverzeichnis

AMB

Bratislava, Archív mesta Bratislavy

ÁMRK (→ KÖSZ → MNM, Nemzeti Örökségvédelmi Központ)

Budapest, Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ

BFL

Budapest, Budapest Főváros Levéltára

BME

Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem

BTM

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum

ELTE

Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem

EPA

Burg Forchtenstein, Esterházy Privatstiftung, Archive / A Herceg Esterházy család Fraknoi Gazdasági Levéltára

FKT

Fővárosi Közmunkák Tanácsa

FSzEK

Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

GyVL

Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára

GyEL

Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár

GyEL, GySzkHL

Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, A Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára

GyMSML

Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára

HL

Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár és Irattár

HML

Eger, Heves Megyei Levéltár

IM

Budapest, Iparművészeti Múzeum

KÖH

Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

KÖH MKDK

Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Műemléki Kutatási és Dokumentációs Központ

KÖSZ (→ MNM, Nemzeti Örökségvédelmi Központ)

Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat

KÖZTI

Budapest, Középület Tervező Intézet

MÁG (→ NG)

Budapest, Műemlékek Állami Gondnoksága

MAK

Wien, Museum für angewandte Kunst

MÉM

Budapest, Magyar Építészeti Múzeum

MNG

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

MNM

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

MNM, TKCs

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

MOB (→ OMF, → OMvH, → KÖH)

Műemlékek Országos Bizottsága

MOL

Budapest, Magyar Országos Levéltár

MOL, DF

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

MOL, DL

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

MTA

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

MTAKK

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár

MTA MKI
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia
Művészettörténeti Kutatóintézet

MTA MKI, LRGy
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia
Művészettörténeti Kutatóintézet,
Levéltári Regesztagyűjtemény

MNG
Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

NG
Budapest, Műemlékek Nemzeti Gondnoksága

OMF (→ OMvH; → KÖH)
Országos Műemléki Felügyelőség

OMvH
Országos Műemlékvédelmi Hivatal

OSzK
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár

OSzKK
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

ÖNB
Wien, Österreichische Nationalbibliothek

ÖStA
Wien, Österreichisches Staatsarchiv

ÖStA, HHStA
Wien, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv

SL
Sopron, Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára

SL, SVL
Sopron, Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára,
Sopron Város Levéltára

SNA
Bratislava, Slovenský národný archív

SOM
Sopron, Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok
Igazgatósága, Soproni Múzeum

SzM
Budapest, Szépművészeti Múzeum

XJM
Győr, Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok
Igazgatósága, Xántus János Múzeum

VaML
Szombathely, Vas Megyei Levéltár

VaML KFL
Kőszeg, Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára

VÁTI
Budapest, Városépítési Tudományos és Tervező Intézet

VÉL
Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár

VMK
Kőszeg, Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság, Városi Múzeum Kőszeg

VMMI
Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság

WAKbildK
Wien, Akademie der bildenden Künste

WStLA
Wien, Wiener Stadt- und Landesarchiv

ZML
Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár